

Van buiten leren

Opleiding docent godsdienst-levensbeschouwing aan de Christelijke Hogeschool Ede

LAURENS SNOEK EN JAN MARTEN PRAAMSMAS

Godsdienstonderwijs op school is al lang geen onomstreden vanzelfsprekendheid meer. Toch worden aan de Christelijke Hogeschool Ede jaarlijks nog altijd tientallen docenten opgeleid voor het vak van leraar godsdienst/levensbeschouwing (GL), waarvan velen al een baan hebben voordat ze zijn afgestudeerd. De opleiding bedient dan ook het hele onderwijsveld en trekt daarbij studenten van uiteenlopende levensbeschouwelijke pluimage. Studenten bereiden zich voor op de bonte praktijk van het GL-onderwijs, variërend van reformatisch onderwijs op de 'Biblebelt' tot zeer plurale scholen met leerlingen van tientallen nationaliteiten en uiteenlopende religies in de grote steden. Die diversiteit is zowel de rijkdom als de uitdaging van onze opleiding (Praamsma, 2014).

Hoe de praktijk van het GL-onderwijs zoekt naar antwoorden op de veranderende plaats van religie in onze samenleving is een thema dat ons als opleidingsinstituut dan ook al jaren bezighoudt, en met ons vele anderen. Centraal staat daarbij de vraag hoe de twee zijden - godsdienst en levensbeschouwing - in één zinvol verband samengehouden kunnen worden. Traditioneel werden die beide perspectieven wel benoemd als het onderscheid tussen een *binnen*-perspectief en een *buiten*-perspectief: staat het onderwijs *in* een godsdienstige traditie of gaat het onderwijs over godsdienstige tradities? Godsdienstonderwijs, zoals verzorgd op veel scholen van meer orthodox christelijke signatuur, zou dan een binnenperspectief kiezen, terwijl in het vak levensbeschouwing het buitenperspectief vooral centraal zou staan.

Verbonden met deze vraag is de vraag naar de betekenis van de band van het schoolvak met de identiteit van de school. Van ouds zijn inrichting en karakter van het vak sterk verbonden met de levensbeschouwelijke signatuur van de school. Maar naarmate de verzuiling als ordenend beginsel van het onderwijs en samenleving aan betekenis inboet, zien we ook meer stemmen opgaan voor GL als algemeen vormend schoolvak - met daaraan verbonden de gedachte dat het een vak zou kunnen zijn op *alle* scholen, openbaar en bijzonder.

Dubbeldenken

Het was VDLG-voorzitter Taco Visser die in de door ons lectoraat uitgegeven bundel *Grensgangers* een poging deed het vak te presenteren als een algemeen vormend vak en zodoende binnen- en buitenperspectief bij elkaar probeerde te brengen. Hij sprak van ‘dubbeldenken’: de essentie van het vak ligt juist hierin dat leerlingen leren binnen- en buitenperspectief af te wisselen en met elkaar te verbinden (Visser, 2016).

Kennis van geleefde religie nodigt uit tot beoordeling van religie en tot het onderscheiden van zin en onzin op het terrein van religie.

Zo biedt het perspectief van Visser een eerste uitweg uit het dilemma van distantie en betrokkenheid. Maar we kunnen nog een stap verder gaan. Om GL als algemeen vormend vak te begrijpen, helpt bijvoorbeeld de vergelijking met een vak als geschiedenis. Het onderwijs dat daar gegeven wordt over de strijd van mensen voor hun idealen is buitengewoon boeiend én vormend - en niet alleen op het cognitieve vlak. Het biedt ruimte voor leerlingen om zich te identificeren, afstand te nemen, na te denken over idealen en de offers die die vragen, na te denken over het leven en hoe dat geleefd moet worden, over goed en kwaad, over leiding en lot. En dat alles zonder dat er expliciet idealen worden onderwezen of ter discussie worden gesteld of dat de persoonlijke mening van leerlingen expliciet wordt gethematiseerd. Het leren kennen van het verleden is zelf al vormend.

Zo ontstaat een nieuw perspectief. Wanneer we dit inderdaad als uitgangspunt van GL-onderwijs zouden kiezen, gaat het vak niet langer over de overtuiging van de leraar of de overtuigingen van de leerlingen in de klas, maar over wat er aan overtuigingen te vinden is in de wereld om ons heen. Net als bij geschiedenis kan de poging te begrijpen wat mensen drijft inzicht geven in wat ertoe doet in het leven. Ze kunnen een zekere afstand bewaren die juist ruimte schept voor bezinning op wat ze zien en horen. Binnen de theologie sluit dit aan op de beweging van ‘geleefde religie’ (Ganzevoort, 2005), die ook door godsdienstwetenschappers herkend en gedragen wordt (Wiegers & Kommers 2007).

Zin en onzin

Maar alleen bestuderen en beschrijven van wat mensen drijft en wat er voor hen toe doet in het leven kan voor het vak GL niet voldoende zijn. In naam van dezelfde godsdienst kunnen namelijk zowel mensen gered en bevrijd worden, als gevangen of vermoord. Kennis van geleefde religie nodigt uit tot beoordeling van religie en tot het onderscheiden van zin en onzin op het terrein van religie. En in een tijd waarin zich zoveel verschillende ‘religies’ aandienen, is dat meer nodig dan ooit!

Enige tijd geleden verscheen het boek *Liberaal Christendom* als uitgave van 'Op goed gerucht' - een groep vernieuwingsgezinde protestantse predikanten - onder redactie van Rick Benjamins, Jan Offringa en Wouter Slob (Benjamins e.a., 2016). Benjamins begint één van zijn bijdragen aan de bundel met de volgende schets:

"In de zomer van 2014 kwamen op het journaal Syriërs in beeld die waren gevlucht voor IS-strijders. Ze vertelden van hun gruweldaden en zeiden: 'Die mensen hebben geen God'. Dat klonk voor westerse oren op zijn minst merkwaardig, want als er één groep is die het regime van zijn God fanatiek, gewelddadig en onderdrukkend ten uitvoer brengt, is het deze beweging wel. Toch was de aanklacht duidelijk: deze mensen laten zich nergens door gezeggen, er is niets waarvoor ze halt houden, niets wat hun medelijden wekt, niets wat hen tot iets goeds of iets moois kan bewegen. Deze mensen hebben geen God".

Uit het vervolg van Benjamins' verhaal wordt duidelijk dat het woordje 'God' niet zomaar gebruikt kan worden. Godsdienstige claims - zoals die van de IS-strijders - verdienen nader onderzoek. Het woordje 'God' blijkt dan een normatief begrip, dat niet zonder meer overal opgeplakt mag worden. Zonder God precies te kunnen omschrijven, kunnen we Hem wel herkennen, zoals uit het citaat hierboven pijnlijk duidelijk wordt. De benadering vanuit het perspectief 'geleefde religie' kan daarbij zeker behulpzaam zijn: 'aan de vruchten kent men de boom' (Matt. 7).

Geen restloze subjectiviteit

Zo brengt juist het buitenperspectief ons terug bij onszelf, bij de beoordeling van wat we zien en onze eigen plaatsbepaling. Zoals in het geschiedenisonderwijs leerlingen zich kunnen spiegelen aan het verleden om zo de zin van de geschiedenis te ontdekken in het heden, zo kunnen in het vak GL leerlingen zich spiegelen aan de wereld van de geleefde religie om te ontdekken wat voor henzelf in het leven van betekenis is. Na het samen naar buiten kijken, observeren en beschrijven wat er te zien is, kijken we elkaar aan en stellen we de vraag: wat hebben we nu eigenlijk gezien en wat vinden we daarvan? En daarbij blijven we zelf niet buiten schot: 'waar staan we zelf en wat betekenen geloof en religie in ons eigen leven, in ons eigen bestaan?'.

Juist doordat die fase van reflectie volgt op een fase van goed kijken tillen we zo het GL-onderwijs uit boven de (inter)subjectiviteit. Het voorbeeld van Benjamins hierboven liet daar al iets van zien. Onze collega Hanneke de Pater citeert in dit verband Van den Brink, wanneer ze schrijft: "Wanneer het objectieve opgaat in het subjectieve blijft het subjectieve tollende om zijn eigen as. Uiteindelijk blijft dan niets over dan de eigen subjectiviteit" (De Pater-Bakker, 2016, p. 132). Het is juist de complexe taak van het GL-onderwijs die subjectiviteit te boven te komen.

Verplicht en gestandaardiseerd?

Betekent dit alles nu ook de keuze voor een verplicht en gestandaardiseerd vak, voor ieder gelijk, vergelijkbaar met een vak als geschiedenis? Dat is in dit perspectief wel mogelijk, maar niet noodzakelijk. We hebben nu eenmaal een onderwijsstelsel waarin scholen elk hun eigen levensbeschouwelijke 'kleur' hebben. Die kleur mag best doorklinken in de keuzes die gemaakt worden bij het vak godsdienst of levensbeschouwing. Voor een school met veel islamitische leerlingen kan het interessant zijn om met de leerlingen studie te maken van de wijze waarop de islam beleefd wordt in de verschillende islamitische gemeenschappen in Nederland en er kunnen vergelijkingen getrokken worden met islamitische gemeenschappen elders in de wereld. Hoe beleven de moslims hun geloof? Wat is daarin voor hen van betekenis en waarom? Hoe leven zij hun leven vanuit hun geloof? Welk mysterie voltrekt zich in dat geloof?

Wanneer we studie maken van 'geleefde religie' kunnen we soms ook ontdekken dat op sommige plaatsen recht wordt gedaan, onrecht wordt bestreden, mensen tot hun recht komen, bevrijd worden, nieuw leven ontluikt.

Tegelijkertijd kan een reformatorische school ervoor kiezen om juist de blik te wenden naar veelkleurigheid op het protestantse erf, nu en in het verleden (kerkgeschiedenis). Elke religieuze of levensbeschouwelijke oriëntatie brengt zijn eigen interesses met zich mee. Aansluiten bij de beginsituatie en leefwereld van de leerling heet dat in pedagogisch-didactisch jargon. Maar daarbij gaat het wel steeds eerst om het kijken naar buiten, óók waar het om de eigen traditie gaat, en pas daarna naar elkaar en naar jezelf. Het lesmateriaal ligt buiten de klas, het zit niet in de klas. Maar we moeten er in de klas vervolgens wel mee aan de slag. Want het mag ons niet onberoerd laten.

Hij is het weer!

Wat betekent nu dit alles voor het GL-onderwijs? Dat we met onze leerlingen minder in abstracte zin moeten praten over feesten, rituelen en dogmatische systemen en meer over mensen voor wie geloof en religie een belangrijke rol speelt in hun leven vanuit de vraag op welke manier feesten, rituelen en dogmatische systemen daarin betekenis krijgen - of niet. Het betekent dat we de diepte moeten proberen te peilen van het geloof van mensen en de wijze waarop ze in dat geloof hun eigen leven en hun plaats in de wereld begrijpen. In die beschouwing mogen leerlingen zich spiegelen en hun eigen plaats in geloof en leven proberen te begrijpen.

Wanneer we studie maken van 'geleefde religie' kunnen we soms ook ontdekken dat op sommige plaatsen recht wordt gedaan, onrecht wordt bestreden,

mensen tot hun recht komen, bevrijd worden, nieuw leven onthult. Dat zijn momenten waarop we - samen met VU-filosoof - Van Peursen - met een schok van herkenning uitroepen: "Hij is het weer!" (1972). Dat zijn de momenten waarin we in de verhalen van mensen, in hun leven, in hun ervaringen iets van 'God' kunnen ontdekken.

En de Bijbel?

Hoe meer onze cultuur en samenleving doortrokken zijn van Bijbels denken en Bijbelse interpretaties van wat wij meemaken, hoe dichter de Bijbel ligt bij ons alledaagse bestaan. Hoe meer echter de Bijbel in het dagelijks leven en in de duiding van de dagelijkse ervaring op de achtergrond raakt, hoe meer ook het tegendraadse karakter van de Bijbel op de voorgrond treedt. Datzelfde patroon zien we ook in de Bijbel zelf. In tijden dat het Woord van de Heer schaars is, komt vooral het profetisch woord centraal te staan.¹

Bijbelverhalen zijn niet zomaar geschiedenisverhalen. Het zijn geschiedenissen die zo zijn verteld dat daarin die geschiedenissen in een bijzonder licht worden gezet. De Bijbel zet de geschiedenis in het licht van het verhaal van God en mensen. En daarmee is de Bijbel vaak net even anders dan de manier waarop wij de menselijke geschiedenis in het dagelijks leven gewoon zijn te duiden en te interpreteren.

De correlatiedidactiek die dacht de relevantie van de Bijbel te laten zien in de herkenning van de bijbelse boodschap in de alledaagse ervaring, schiet steeds meer tekort, omdat die ervaring niet meer door de bijbel wordt gekleurd. Integendeel. Steeds vaker wordt de Bijbel ervaren als een boek dat tegendraads is en schuurt. De profetische dimensie komt steeds meer centraal te staan.

Wie met de Bijbel aan de slag wil, zal zich de vraag moeten stellen hoe de bijbelse teksten ons helpen onze eigen wereld en ons eigen bestaan in een ander licht te zien. Maar dat is niet eenvoudig. Juist doordat de Bijbelse verhalen niet langer zijn opgenomen in een groter en breed gedeeld verhaal, volstaat het eenvoudig lezen van de teksten niet meer om het grotere perspectief te zien waar ze deel van uitmaken. Wie Bijbelteksten en -verhalen leest zal zich de vraag moeten stellen naar de bijzondere betekenis van die teksten en verhalen. In welk breder kader moeten die worden verstaan? En - zoals gezegd - dat is in de hedendaagse context vaak niet langer vanzelfsprekend noch voor de hand liggend.

1 1 Samuel 3 : 1

In hermeneutisch perspectief merken we hier dat we een stap terug moeten doen. Waar we vanuit de correlatiedidactiek vaak al snel op zoek zijn naar aanknopingspunten voor de interpretatie en zelfs toepassing van de tekst in het dagelijks leven van leerlingen, moeten we nu eerst de tekst voor zichzelf laten spreken en eerst eens vragen naar de bedoeling van de auteur van die tekst. Welk verhaal wordt hier verteld als rode draad door de verschillende teksten en verhalen heen? Hoe plaatst dat de verhaalde gebeurtenissen in een bepaald licht?

Het betekent ook dat studie van de Bijbel veel dichter aan komt te liggen tegen studie van teksten, verhalen en boeken uit andere religieuze tradities. Die zijn niet minder ‘eigen’ dan de Bijbel. Sterker nog, in hun vanzelfsprekende vreemdheid nodigen die wellicht gemakkelijker uit tot onbevangen lezen en verstaan. Die onbevangenheid, die ‘vervreemding’ is ook nodig bij het lezen van de Bijbel en het onderwijzen over en vanuit de Bijbel.

Om het anders te zeggen: Bijbelverhalen zijn niet ‘waar’ omdat ze in de Bijbel staan, maar roepen steeds de vraag op ‘waarom ze in de Bijbel staan’. Dat moet ons te denken geven. Daar begint het eigenlijk pas. Eerst goed lezen, eerst goed kijken en daarna er pas iets van vinden. En niet andersom. Want de betekenis ligt niet (meer) voor het oprapen. Er is werk aan de winkel in het godsdienstlokaal.

Literatuur

- Benjamins, H.S., Offringa, J. & Slob, W.H. (red) (2016). *Liberaal christendom: ervaren, doen, denken*. Vught: Skandalon.
- Ganzevoort, R. (2005). *De hand van God en andere verhalen. Praktische theologie als hermeneutiek van de geleefde religie*. Amsterdam, VU University.
- Pater-Bakker, J.A. de (2016). Geloven in onderwijs: Het vak godsdienst/levensbeschouwing in het openbaar en christelijk onderwijs. In R. Erwich & J.M. Praamsma (Eds.), *Grensgangers: Pendelen tussen geloof en cultuur*, pp. 125-142. Utrecht: Kok.
- Peursen, C.A. van (1972). *Hij is het weer! Beschouwingen over de betekenis van het woordje ‘God’*. Kampen: Kok
- Praamsma, J.M. e.a. (2014). *Klassikaal Geloven. Verhalen uit de wondere wereld van het Godsdienstonderwijs*. Kampen: Kok.
- Visser, T.D. (2016). Het is nu of nooit... Een algemeen vormend vak godsdienst/levensbeschouwing als dé uitdaging van deze eeuw. In R. Erwich & J.M. Praamsma (Eds.), *Grensgangers: Pendelen tussen geloof en cultuur*, pp. 161-178. Utrecht: Kok.
- Wiegiers, G.A., & Kommers, H.C.T. (2007). Godsdienstonderwijs en Godsdienstwetenschap. De grondslagen van de meest gebruikte methoden in het voortgezet onderwijs. In *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 269-280.